

ARANKA GYÖRGY
ÉS A TUDOMÁNY MEGÚJULÓ ALAKZATAI

**ARANKA GYÖRGY
ÉS A TUDOMÁNY MEGÚJULÓ ALAKZATAI**

Szerkesztette
BIRÓ ANNAMÁRIA
EGYED EMESE

KOLOZSVÁR
2018

A kiadást támogatta:

© Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektor: András Zselyke
A névmutatót készítette: Csata Adél
Kottagrafika: Lokodi András
Műszaki szerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Bodó Zalán

Nyomdai munkálatok: F&F INTERNATIONAL Kft., Gyergyószentmiklós
Felelős vezető: Ambrus Enikő, ügyvezető igazgató

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai / szerkesztette: Biró Annamária, Egyed Emese.

- Cluj-Napoca : Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018

Index

ISBN 978-606-739-100-8

I. Biró, Annamária (ed.)

II. Egyed, Emese (ed.)

82.09

Tartalom

Bevezető szavak	7
I. KUTATÁSOK ARANKA GYÖRGY MUNKÁSSÁGÁRÓL.....	9
KISS ENDRE	
Aranka György és a köztes felvilágosodás.....	11
LACZHÁZI GYULA	
Aranka György „ember esmérete” a felvilágosodás antropológiájának kontextusában	21
HEGEDÜS BÉLA	
(Anya)nyelvelmélet és tudománytörténet. Aranka György a nyelvről	37
KERTI JÓZSEF	
„Add ki tehát Kedves Barátom bátran munkáidat...”. A kézirattól a nyomtatásig: Aranka György verseskötetének kiadástörténete	47
BIRÓ ANNAMÁRIA	
Intézményszervezési kérdések az Aranka-levelezésben	73
EGYED EMESE	
<i>A journal</i> . Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság első félévre szánt lapszámai...89	
BODNÁR-KIRÁLY TIBOR	
„a’ Törvényeknek vélek együtt Rabjai, vagy ismét vélek együtt Urai vagyunk, és maradunk törvényesen” Összehasonlítás és tudomány a 18. század végi magyarországi politikai diskurzusban	109
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
Aranka György közköltészeti gyűjteményei az Országos Széchényi Könyvtárban	133
II. A TUDOMÁNYOSSÁG ALAKZATAI (18–19. SZÁZAD).....	155
Tudás, pozíció, identitás(teremtés)	157
KONTLER LÁSZLÓ	
Keleti barbárok az északi vadakról. Felvilágosult magyarok és a lapp örökség.....	159
TÖRÖK BORBÁLA ZSUZSANNA	
Lexikonok párbeszéde. Információ és tudástérképek az erdélyi statisztikák tükrében a 19. század első évtizedében.....	179
RAB IRÉN	
A felvilágosodás filozófiájának nagy reménysége: Michael Hißmann (1752–1784).....	193

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY	
Benkő József és a székely eredetkérdés	205
VULKÁN VERA TÜNDE	
Mártonfi József püspöki kinevezése	213
SÓFALVI EMESE	
Bánffy György, a kolozsvári Muzsikai Egyesület első védnöke.....	235
Az intézményesülés fokozatai.....	253
AJKAY ALINKA	
<i>Solennia</i> – egy kis-honti tudós társaság.....	255
CSATA ADÉL	
Erdélyi román tudományos igyekezetek a 18–19. század fordulóján	263
KOLLÁR ZSUZSANNA	
Mintaadó szervezeti formák a Magyar Tudós Társaság működési rendjében.....	279
FEKETE NORBERT	
A testületi kritika és a szerzői névhasználat problémája a 19. század első évtizedeinek magyar irodalmában	299
EGYED ÁKOS	
A Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága és tevékenysége. A <i>Székely oklevéltár</i> kiadása	321
Nyelvek világa (poétikum, politikum)	331
PINTÉR MÁRTA ZSUZSANNA	
Az erdélyi diáktársaságok drámafordításai	333
BOÉR MÁTÉ	
„De így kell-e fordítani Cicerót?” – Kovásznai, Kazinczy és a <i>Somnium Scipionis</i> két magyar változata.....	353
SIMON-SZABÓ ÁGNES	
Erdélyi szálak Schiller esztétikai írásainak korai magyar fogadtatástörténetében.....	367
Kutatási technológiák.....	385
MOLNÁR ILDIKÓ	
Irodalmi levelezéskutatás és nemzeti identitástudat. Jancsó Elemér felvilágosodáskutatásai.....	387
ORBÁN LÁSZLÓ	
Levelezéshálózatok mintázatai a régi századfordulón.....	399
TÓTH BARNA	
Levelezések elektronikus feldolgozása, elméleti és gyakorlati kérdések.....	415
A kötet szerzői.....	428
Névmutató	429

Intézményszervezési kérdések az Aranka-levelezésben*

Szinte már közhelyszerű állításnak tűnhet, hogy mekkora jelentősége volt Aranka György tevékenységének a 18. század végi erdélyi intézményszervezés területén.¹ A szöveg- és részleges levelezéskiadások, a Nyelvművelő Társaság jegyzőkönyveinek ismerete ellenére megkockáztatható az a kijelentés, hogy még mindig nem látjuk egészen pontosan az intézmények körüli problémákat, a szervezési nehézségeket, az egyes intézmények egymáshoz való viszonyát. Dolgozatomban arra teszek kísérletet, hogy összefoglaljam ezeket a kérdéseket, valamint az Aranka-levelezés alaposabb tanulmányozásával rámutassak azokra a személyes konfliktusokra is, amelyek hatással voltak az intézmények működésére.²

Jelen tanulmányban kevésbé foglalkozom a Kéziratkiadó Társaság tevékenységével. Jancsó Elemér kutatásai nyomán korábban úgy tudtuk, hogy Aranka ebben a társaságban is meghatározó szerepet töltött be, de mind F. Csanak Dóra, mind pedig Dávid Péter rávilágított arra, hogy a Kolozsváron tevékenykedő tudós csoportosuláshoz Arankának nem sok köze volt.³ Bár az alapítás ötletét ebben az esetben is magának tulajdonítja, a későbbi ráhatás elmaradásáról már 1794-ben nyilatkozik Kovachich Márton Györgynek, habár – mint a későbbiekben látni fogjuk – csupán kellő forráskritikával fogadhatjuk el Aranka narrációját a társaságok működését illetően.

* A tanulmány a Bolyai János Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Tanulmányomban a következő monografikus munkákat használom: JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai* (Bukarest: Akadémiai kiadó, 1955); ENYEDI Sándor, UGRIN Aranka (s.a.r.), *Aranka György erdélyi társaságai* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1988); DÁVID Péter, „Itt van a' legvégső óltára Pallásnak?": *Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története*, Erdélyi Tudományos Füzetek 278 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2013).

2 Egy korábbi értekezésemben már érintettem a levelezésből kirajzolódó intézményszervezési problémákat is, ezeket kénytelen vagyok helyenként megismételni, hiszen a teljes kép világossá tételéhez szükség van rá. BIRÓ Annamária, „Aranka György: titoknok és magánember”, in *Textológia – filológia – értelmezés (A 18–19. századi irodalom)*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014), 301–320.

3 F. CSANAK Dóra, „Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság”, in *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság kétszáz éve (1793–1993)*, Erdélyi Tudományos Füzetek 218 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994), 18–22.

Szinte máj Postával veszem levelét, mellyből ugy látom, hogy ezt az Igyekezetet éppen nem esméri, és a' KK Irások Társaságával egybe zavarja. Ez a' KK. II. Társasága más dolog. Ezt még az első Ország Gyülésén 1791-ben fel álitottam. Előbb nyomtattam ki egy Jelentő Levelet, mint az ide zárt Erdélyi M Nyelv mivelő Társaság. Azután el indítottam egy Arkus tiszta Papirossat a' Rendek közt, és alája irtak mintegy 80-non 30-30 aranyig, és az első tiz aranyot akkor többnyére megis adták. Azután a' Mlsgs Gubernátor Ur Exlja, ki mind a' két Társaságban a' fő mozdító Rugó és vezérő jo Lélek volt, s' mais az, egybe gyűjtötte őket; a' Gyülés választott egy Tanátsot, mellynek Elöl ülője Exlja, melléje adtak az Igazgató Tanátsból 4. Tanáts Urat, Titoknoknak választották Gr. Bethlen Gergelyt, Kints Tartonak Gr. Teleki Lászlót. A' ki nyomtatando KK. Irások Laistromát, házamtól s' Gyűjteményetskémtől távol lévén, a' mint hirtelen lehetett ki dolgoztam, ki adtam; hibás de nem tehetek rolla. Ez a' Tek Urnál meg van. A' második Gyülésén 1792-ben a' Tanáts azokból a' KK. II.sokból a' Hazában lévő jobb Tudos embereknek ki osztott dolgozni; nékem jutott a' Kászón Szék Csiktól való meg válása, és a' Maros Széki Tiszteknek változása. Mert én nekem a' lévén a' fejemben, hogy a' Magyar Társaságot állítsam fel s' azon dolgoztam; a' KK. II. Társasága gondjaiból most elsőben egészen ki akartam magamat vonni azon a' kicsiny segittségeen kívül. Már ez a' KK. II. Társasága folytába vagyon. Könyv nyomtató Hochmeister fel válalta a' Munkák ki adását.⁴

Valójában már itt megjelenik egy olyan konfliktus, amelyet a két társaság közötti érdekellentétként nevezhetünk meg. Aranka a Nyelvművelő Társaság működésének első periódusában sem kíván lemondani az ország történeti ismeretére vonatkozó kutatásokról és a történeti munkák kiadásáról annak ellenére, hogy ez tulajdonképpen a kolozsvári társaság feladata lenne. A Társaság első és egyetlen kötetében meg is jelenti a Társaság addigi munkásságának első történetileg is jelentős eredményét: 113 tétellel gyarapítva teszi közzé *Az erdélyi kézírásban lévő történetíróknak újabb és bővebb lajstromát*. Az eredményhez nagyban hozzájárultak Aranka György erdélyi és magyarországi forrásgyűjtő útjai, a Kovachich Mártonnal való személyes találkozás, valamint a Társaság munkatársainak levelei, kutatásai.

A listához csatolt bevezetőben Aranka összefoglalja a Kéziratkiadó Társaság történetét, ennek céljait és hasznát. Itt már körvonalazódni látszik egy olyasfajta szándék, mely szerint a forrásgyűjtés mellett szükség lenne az erdélyi történelem megírására is:

Bizonyos az is, hogy az egész nemzet viselt dolgainak és az haza történeteinek illő pennával magyar nyelven való egész kidolgozása még hátra vagyon, és a

⁴ Aranka György Kovachich Márton Györgynek, Marosvásárhely, 1794. 07. 05., OSZK, Fol. Lat. 77, 19–20v. A levelet Enyedi Sándor két ízben is közölte, ennek ellenére az eredetiből készült saját átiratomban közlöm. ENYEDI Sándor: „... Egek szeretik Hazánkat, Nemzetünket». Aranka György első levelei Kovachich Márton Györgyhez”, *Századok* 128 (1994): 147–151.; ENYEDI Sándor, UGRIN Aranka (s.a.r.), *Aranka György erdélyi társaságai, i. m.*, 212–215.

kézírásoknak egybeszedések s kiadások a végre egy olyan eszköz, mint egy rakott tárháznak begyűjtése és kinyitása egy pompás asztalnak készítésére.⁵

Ahogy a Kovachichnak írt levélből kiderül, Aranka a Kéziratkiadó Társaság megbízásából kezd foglalkozni a marosszéki tisztségviselőkkel és Kászonszék Csíktól való elválásának történetével. Vass József állítása szerint a társaság 1792 novemberében bízta meg ezzel a feladattal, Benkő József viszont már 1793. január 1-jén küldi a birtokában levő kéziratot Arankának.⁶ Gálos Rezső szerint ebben az esetben Aranka megfosztja Benkőt szellemi tulajdonától anélkül, hogy legalább a megjelentetéssel elégtételt nyújtott volna neki.⁷ Gálos az akkori Nemzeti Múzeum, ma pedig az OSZK állományában levő példányból⁸ vonja le következtetéseit anélkül, hogy Aranka további kutatásait figyelembe venné. Benkő a kézírathoz egy levelet is mellékel, amely nem szerepel a kiadott Benkő-levelezésben, csupán Gálos közli az említett kéziratból.⁹

A levélből kiderül, hogy Aranka a Kéziratkiadó Társaság feladatkijelölő ülése előtt már jó idővel tudomást szerzett a kézíratról, hiszen már három ízben felszólította Benkőt, hogy küldje át neki (a Benkő-levelezésben ennek nem találjuk nyomát). Igazából arról lehet szó, hogy Aranka önként vállalta ezt a feladatot, és mivel a későbbiekben inkább a Nyelvművelőknél tevékenykedett, a kiszabott munkát is magával vitte. A Benkő-féle másolat alapja egy 1700. május 13-án Gyulafehérvárott kelt oklevélatírat, amely Lázár Ferenc kérésére készült.¹⁰ Sem levelezésében, sem kiadott munkáiban nem találjuk nyomát annak, hogy Benkő fel akarta volna használni a kéziratot. Aranka azonban 1794. február 19-én újra kéri Bánffy György gubernátort:

Ha Excelentziátok gróf Lázár István urtól Kászon szék eredetének leírását az eredeti írásban megkapják, instálom alázatosan méltóztatassanak egyik káptalanbeli requisitor ural a kéz írásbeli írás módja szerint betüröl betüre ugy iratni le, a' mint vagyon, mert ez csak nem a' legelső magyar kézírás a' ma fennlévők között, és az írás módjára nézve a' magyar társaságot is illeti.¹¹

5 *A' Magyar Nyelv-mívelő Társaság munkáinak első Darabja* (Szeben: Hochmeister, 1796), 180. A továbbiakban: *Első Darab*.

6 *Benkő József levelezése*, szerk. SZABÓ György és TARNAI Andor, Magyarországi tudósok levelezése 1 (Budapest: MTA Irodalomtudományi Intézete, 1988), 346–347.

7 GÁLOS Rezső, „Benkő József kézírata Kászonszék állapotjáról, 1793”, *Századok*, 41 (1907): 949–951.

8 BENKŐ József, *Kászon Szék állapotjáról 1793*, OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 457.

9 GÁLOS, *i. m.*

10 BENKŐ József, *i. m.*

11 Kemény József a kézirat egyik variánsát beillesztette *Collectio Minor* gyűjteményébe. A szöveg kívül itt olvashatók Demjén Sámuel jegyzetei, illetve egy harmadik, azonosítatlan személy fordítása Kemény Józsefnek a forráshoz fűzött, Demjén által szintén lemásolt, latin nyelvű bevezetője. A bevezető a kézirat sorsát mutatja be röviden, ebből idézek. OSZK Kézirattár Quart. Hung. 1109.

Ebből a kitételből már nyilvánvalóvá válik, hogy a kézirat további felhasználását Aranka már a Nyelvművelő Társaság keretein belül képzei el. 1794-ben Bánffy György közbenjárására Aranka végre hozzájuthat egy tisztább másolathoz, így korrigálja a Benkő-féle változat hibáit, a témát azonban az 1800-as évek elejéig pihenteti.¹²

Több hasonló történetet is felidézhetnék, ennyi azonban véleményem szerint elegendő annak alátámasztására, hogy az irányítása alól kicsúszott kolozsvári társaság feladatait Aranka fokozatosan átirányítja a Nyelvművelő Társasághoz. A megvalósítást azonban több tényező is hátráltatja. A téma iránt érdeklődők számára ismert dolog, hogy a bécsi kormányzat nem hagyja jóvá a társaság működését, ezért az csak ún. Próba-társaságként működhet. Ezt a mentő ötletet eleinte Aranka magának vindikálja, több szövegben is olvashatunk arról, hogy a megvalósítás terhe nagymértékben rá hárult. A korábban már idézett Kovachich-levelben ez így jelenik meg:

A' Magyar Társaság dolgát a' Rendek Törvény Czikkelybe irták: de az utobbi Diétára a' jött udvari válaszul, hogy a' Rendek a' több Tudományos Czikkelyekkel 's Tárgyokkal együtt, adják bővebb vélekedéseket rolla. Ebben meg akadván, gondolkodtam hogy azt a' Társaságot előre csak mint privatum Institutumot jo volna meg próbálni: és most a' mult Karátson előtt itt lévén Ifi-abb Groff Teleki Samuel Ur, véle együtt, és még három négy jo embereket közinkbe vévén el kezdtük. A' jo Gubernátorunknak tetszett, a' Fő Praeseséget méltoztatott fel vállalni, így attuk ki jelentő Leveleket, így formáltak azután a' Nagy Társaságot, 's így indult meg a' dolog; némellyek mint Jol tévők, mások mint Munkás Társok a' Társaságba bé avatván magokat. Leg nagyobb szükségem a' Munkás Társokban vagyom.¹³

A gyűlések elkezdődnek ugyan, de Aranka folyamatosan keresi a választ arra a kérdésre, hogy miért nem hagyta jóvá a bécsi kormányzat a tervezetet, annak ellenére, hogy tisztában volt azzal, hogy a magyarországi hasonló kezdeményezések még annyira sem vihették, mint az ő társasága. Jó érzékkel vonja be a támogatók körébe az előlülök kinevezett erdélyi gubernátort, Bánffy Györgyöt, akinek hatalma véleménye szerint nem ér el Bécsig. Ezért szerette volna már a kezdetektől a maga oldalára állítani Teleki Sámuel kancellárt is, a sikertelenséget ugyanis a személyes ellentétekkel magyarázza. Sajnos nem maradt fenn Aranka erről szóló levele, csupán Prónay Sándor válasz-

12 A későbbiekben mindkét témát beépíti nagyszabású koncepciójába, amely August Ludwig Schlözer szászttörténete cáfolata közben alakult ki, és ezek is részei az Aranka-féle Erdély-történetnek. Ennek kiadása *Aranka György Erdély története*, s.a.r. BIRÓ Annamária, Erdélyi Tudományos Füzetek 264 (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2010).

13 Aranka György Kovachich Márton Györgynek, Marosvásárhely, 1794. 07. 05., OSZK Kt, Fol. Lat. 77, 19–20v. Prónay Sándornak egy 1792-es áprilisi leveléből szintén az derül ki, hogy Aranka a nehézségek felmerülése ellenére és engedély nélkül, önmaga kívánja elindítani a társaságot. Prónay Sándor Aranka Györgynek, Almás, 1792. 04. 21. JANCsó Elemér, „Aranka György kiadatlan levelezéséből”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 14, 1. sz. (1970): 190–193.

levele, aki értetlenkedve fogadja az engedélyeztetés elmaradásának Aranka által kínált magyarázatát:

Hogy ö Felsége a' M. Tarsasagot nem aprobálta légyen, tsak most értem [...] A' mit azután ir a' M. Ur, azt tellyességel nem értem: – mintha az Erdélyi Cancellariusnak a' M. Ur ellen neheztelése vólna, 's a' miatt a' M. Tarsasag dolgát hatráltatta vólna. Ezt nem értem, nem is hiszem, mivel eddig semmit se hallottam, a M. Ur pedig világosson ki nem írja. De biz én nem-is hiszem. Ha-nem azt tartom, hogy az Erd. Deputatus Urak, ugy mint többnyire G. Teleki Samuel Ur ellenségei, mint ezen, mint más Ar[ti]kulusok[na]k a' non-confirma[ti]ojat, ö Excelenciajok fogjak az Országba tulajdonítani; a mi pedig megeseett, azt magoknak. Ezt-is ö Excelenciájára fogják kenii. – A' Grofnéja most itt van a' Tsaszar Feredöbe, hozam Almásra-is ígérkezett, – azon leszek hogy inoocenter ki vegyem belöle, van-e ö Excelenciajának a' M. Urra neheztelése, és az okat?¹⁴

Aranka György levelezéséből nem kapunk erre a kérdésre választ, arra sem, hogy valóban szerepet játszott-e Teleki Sámuel a társaság engedélyezésének hátráltatásában. Egy 1791-es levélben üdvözli Aranka buzgólkodását, de türelemre és a megfelelő idő kivárására inti: „örömmel értettem az Urnak Köz-jóra törekedő igyekezetének Tárgyait; mellyeknek tehetségem szerint elő-mozdításokra tulajdon gyűjteményeből is készséget ajánlom; csak a mostani fel-hevülésnek, mértékletesebb hangja a szelidebb Musákat szollani engedje”.¹⁵ Láthatjuk tehát, hogy Teleki az ún. reformországgyűlések után nem olyan lelkes, mint sok, szebb idők eljövételében reménykedő honfitársa. Teleki óvatossága hasonlatos Széchényi Ferenc álláspontjához, aki támogatta ugyan Pálóczi Horváth Ádám társaság alapító szándékát, ám a gyűléseket veszélyesnek látta, szorgalmazta a levelek általi kapcsolattartást. Az Aranka–Kazinczy-levelezésből tudjuk, hogy ennek Erdélybe is eljutott a híre, tehát ennek tapasztalatát is figyelembe vehették terveik megfogalmazásakor.¹⁶

A levelezés mint kapcsolattartási forma vagy mint egy virtuális társaság megvalósításának eszköze nem csupán a titkos szerveződés vádjának elkerülése miatt volt fontos. Tonk Sándorra hivatkozva már Király Emőke is felhívta a figyelmet arra, hogy Marosvásárhelyen nem volt olyan sok tudós, hogy a megalakulás után produktív gyűléseket tarthattak volna.¹⁷ Arra a következtetésre jut, hogy a gyűlésekre járó személyek közül körülbelül negyven személy a Gubernium vagy a Királyi Tábla szolgálatában állt, rajtuk

¹⁴ Prónay Sándor Aranka Györgynek, Almás, 1792. 04. 21. *Uo.*

¹⁵ Teleki Sámuel Aranka Györgynek, Bécs, 1791. 05. 30.; OSZK, Quart. Hung. 1994, 161.

¹⁶ Pálóczi Horváth Ádám terveiről lásd LENGYEL Réka, „»Egy titkos, de azonban nem alattomban való nyelvművelő társaság« Pálóczi Horváth Ádám kiadatlan levele (1789) és tudóstársaság-tervezete”, in *Magyar Arión: Tanulmányok Pálóczi Horváth Ádám műveiről*, szerk. CSÖRSZ Rumén István és HEGEDŰS Béla (Budapest: rec.iti, 2011), 33–39.

¹⁷ KIRÁLY Emőke, *Aranka György, az író és tudományszervező*, Doktori dolgozat (Kolozsvár, 2007).

kívül tizennégy kollégiumi tanárral, kilenc egyházi személlyel és öt orvossal találkozunk.¹⁸ Tanulmányában több olyan állandó résztvevőt is megnevez, akiket a kevésbé ismertek közé sorol be: Csernátoni Ferenc, Túri László, Sala Mihály ítélmesterek, Székely Mihály, a Királyi Tábla elnöke, Fekete Ferenc, a Királyi Tábla szám felett való ítélőbírája, Szentpáli Elek, a Királyi Tábla rendes ítélőbírája, Zabolai Sámuel, procurator, Ajtai András, „szegények szószólója”, Fülep József, Kakutsi János, Szalkai Antal, Tóbiás Antal, Aranka Dániel, Nemes György „pennavívó” neve fordul elő a leggyakrabban a jegyzőkönyvekben.¹⁹ Az irodalomtörténet számára legtöbbször tényleg ismeretlenek maradtak, de közülük többen is részesei annak a konfliktusnak, amelyről egy 1795-ös Aranka-levélből értesülünk, és amire a későbbiekben visszatérek. Kezdetben a gyűlések leginkább szervezési kérdésekről szólnak, és annak ellenére, hogy Bánffy György a társaság elnöke, 1794. április 21-ig egyetlen gyűlésen sem vesz részt.²⁰ Támogatók, levelezők már ekkor is többen vannak, de nincs kialakult rendszere annak, hogy a beérkező kéziratokkal mi történjen, milyen formában dolgozzák fel azokat, kinek a tiszte megítélni a szövegeket, és egyre inkább sürgeti őket az első kézzelfogható kötet kiadása, hiszen ezáltal tartják legitimálhatónak tevékenységüket. A valódi munkás gyűlések több ok miatt sem valósulhatnak meg Aranka igényeinek megfelelően: az egyik a már korábban említett érdekellentét a Kéziratkiadó Társasággal, a másik pedig a tudósok tevékeny részvételének hiánya a társaság gyűlésein. Aranka tisztán látja a problémákat, és azokat részletesen leírja Kovachichnak, akitől segítséget remél. A levélből hosszabban idézek, hogy az általa vázolt problémahalmazokat a maguk teljességében láthassuk:

Miolta a' Magyar Társaság fel állott, mind néztem szorgalmasan annak folyását és Gyűléseinek rendit: 's minél tovább néztem, annál inkább meggyőződtem hogy czéломat vele élnem érem. Én soha társaságot nem láttam, és illyent a' minémüt én akarok 's gondoltam, több Német Franczia és Anglus Országokba járt Hazánkfiak se láttanak. Mert az én gondolatom szerént Ennek, a'mint a' Haza Történeteit, állapottyát, régiségeit 's ritkaságait illető darabokra nézve; nem különben az Elme darabokra (Pieces d' Esprit) néztis, mellyek bé fognak küldetni; sőt a' Recensiókra nézve is, *Gyűjteményes társaságnak* kell lenni, a' melly nem olyan nehéz és lehetetlen munka, hogy egy-néhány tanult jó Hazafival egybe kötvén magamat véghez ne vihessem: ugy ellenben a' Nyelv mivelésére nézve, hogy t.i. fel vevén az Irás modját, melly nagy zürzavarban vagyon; azután a' Declinatioknak és Conjugatioknak különböző formájokhoz képest valo Paradigmáit [...], ezekre nézve mondom ennek a' Társaságnak nem csak Gyűjteményes hanem Munkás Társaságnak is kell lenni, és kivált helyben minden külömbiséget, minden kérdést fel kell venni, meg rázni, meg itélni, egy szoval rendes és igen munkás Gyűléseket

¹⁸ *Uo.*, 98–99.

¹⁹ *Uo.*

²⁰ JANCSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*; ARANKA György, „1794-ben Sz. Jakab Havának 21-dikén a' Munkás Társok gyűlésében Fő Méltóságú Királyi Kormányzó Urunk Excellentiája előtt tartott Beszéd”, in *Első Darab*, 30–35., ENYEDI-UGRIN, *i. m.*, 154–161.

kell tartani. Még pedig olyan Társokkal a' kik arra készen legyenek; leg alább réá készülylenek mindenkor: mellyre az eddig tartott nagy Gyüléseknek Tagjai nem hogy elégségesek volnának; söt nagyobb részént ugy szollvan csak nem illiteratus emberek lévén, leg alább készületlenül szolván a' dolgozhoz, csak zürzavart csináltak. A' melly gondolatot azért régen forgattam elmém-ben, hogy a' Társaságot reformállyam, csak a' minap érék meg; [...] A' dolgot ilyen formán csinálám. A' meg indult Társaságtól nem szakadtam el, azt meg hagytam a' közönséges dolgoknak vitelére folytatására; hanem a' kiknek kedvek volt az itt helyben lévő mind catholicus, mind Ref Papokból és Professorkból ugy a' Procuratorokbólis egybe gyűjtvén, azokból formáltam egy Munkás Társaságot; a' kikkel rendes Gyüléseket tartván, abban a' részében munkáinknak, melly Munkát kíván, dolgozassunk, 's magunk vélekedéseinket ugy a' távulabb lévő Társoknak, a' kikkel mindent közleni, 's ítéleteket venni kívánom, gondolattokatis meg rázzuk, meg egyeztessük és ennek határozásokat tegyünk: a' Gyűjteményes bé küldendő Darabokat pedig meg vizsgáljuk, 's mind ezekből, egybe szedvén őket a' Társaság nevével Szakaszos Darabokat bocsássunk ki.²¹

A kijelentések igazságértékét azért nagyon nehéz ellenőrizni, mert 1794-ből az utolsó ismert jegyzőkönyv június 3-ról származik, a következő pedig csupán 1795 novemberéből.²² Az Aranka-levelezés datálásaiból és a Bánffy Györgynek írt levelekből kiderül, hogy 1794 augusztusa és novembere között Aranka Magyarországon tartózkodik, 1795-ben pedig a Martinovics-összeesküvés következményei és az erdélyi politikai nyugtalanság elcsitítása miatt valószínűleg nem gyülekezhetnek. Az Aranka által fennebb vázolt helyzet azonban más jellegű konfliktusokat is sejtet. A korábban felsorolt tagok közül ugyanis többen is belekeverednek az 1794–1795-ös erdélyi mozgolódásokba²³, különösen Túri László ítélmester, akinek a nevéhez köthető az egyetlen irat, bár ez a legalitás keretein belül maradt, Túrit később eltávolították addig betöltött hivatalából. Túri szövege természetjogi érvelésből kiindulva a szabadság fogalmát értelmezi, amely véleménye szerint a közösségi élet zavartalansága miatt törvények által szabályozott. A törvények egyrészt isteni és természeti törvények, másrészt pedig szerzett jogszabályok. A *fundamentalis* törvények változtathatatlanok, amennyiben ezt a király megváltoztatta, a rendeknek jogukban áll továbbra is törvényekként kezelni őket, anélkül, hogy szükséges lenne az uralkodó megerősítése. Ezen a ponton ütközhetett a császárhű alattvalók ellenkezésébe, hiszen azt bizonyítja, hogy egyes törvények királyi megerősítés nélkül is elfogadhatók. Nemzeti hadsereg felállítását kéri a rendektől, és alaposan ki is dolgozza a tervet. Az erdélyi parasztság négyezer, a három nemzet béke-

21 Aranka György Kovachich Márton Györgynek, Marosvásárhely, 1794. 07. 26., OSZK Kt, Quart. Lat. 773, 145–146v.

22 JANCsÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*, 169–172.

23 Erről lásd CSETRI Elek, „A magyar jakobinus mozgalom erdélyi összefüggései”, in *Folytonosság vagy fordulat?: A felvilágosodás kutatásának időszzerű kérdései*, szerk. DEBRECZENI Attila (Debrecen: Egyetemi Kiadó, 1996), 135–144.

időben szintén négyezer fős lovas és gyalogos csapattal venne részt benne erdélyi tisztek vezénylete alatt és a hadiadó jelentős csökkentése mellett. Ugyanakkor a nemesifjak tartalékosok lennének. A nemesség adómentességét jelentős mértékben korlátozná, a három nemzet különállását is megszüntetné II. József intézkedéseire hasonló módon, a concivilitast mindkét irányba kiterjesztvén. Egyet kell értenünk Trócsányival, aki a Tűri-féle tervet úgy jellemzi, hogy ez még nem jelent polgári demokráciát sem, de alapja szélesebb, mint a korszakban elméleti szinten megjelenő polgári demokráciák jó részének.²⁴ Aranka gyűjteményében megtalálható mind Tűri írása, mind pedig az erre készült cáfolatok,²⁵ a nyílt politikai szerepvállalás viszont megrémíthette az ekkor egyre inkább óvatossá váló Arankát. Az ő szerepét illetően gyakran hivatkoznak egy 1795. április 14-én kelt, Teleki Sámuel kancellárnak szóló levélre, amely kétségkívül negatív színben tünteti fel Arankát, ami az 1794–1795-ös eseményeket illeti. Tulajdonképpen visszamenőleg is átírja a történetet és a társaságok alapításának ötletét, amelyre korábban oly büszke volt, Bánffy György gubernátorra hárítja és olyan belső konfliktusokra utal, amelyek bizonyos tagok kiválásához és egy új, titkos társaság alakításához vezettek. Ugyanakkor hírt ad arról a tudós társaságnak az elindításáról, ami már a Kovachichhoz írott levélben is felmerül, de amire nincsenek bizonyítékaink:

A' Társaságról való Gondolat a' Mlsgs Gubernátor Ur Exljáé; Gyámolais még eddig csak ő Exlja közöttünk. Ő Exlja a' Gondolatnak Dajkájává engemet választván, a' kinek semmi Ideam nem volt rola, későn születhetett. Szerencse hogy a' Felséges Udvar a' rola irt Articulust tovább való Visgálásra eresztett. Sokáig vadászván az Ideat rola 1790-ben Decemberben itt lévén If. Gr Teleki Samuel Ur egy probát tettünk, hogy lehetne kezdeni, de csak haton; az ide zárt Jelentő Levelet elkészítettük; a' Mlsgs Gubernátor Ur Exlját Elölülőnek meg hivtuk; és már indulnia kellett volna: de egy szerentsétlenség történt. Hosszas vetélkedések és erőlködések után észre vévén némely emberek hogy a' mig én a' dolog vezérlésének a' fejin ülök, a' Társaságot az ujj gondolkodás módjának szekerévé nem csinálhatták: elébb felállították Kolosvárt a' Vadász Társaságot, mig a' mult Fárságon tavaj t.i. Kolosvárt volt a' Királyi Tábla; azután onnan haza jövé, és a' Társaság neve alatt a' Gyülésbe felcsodítván minden embert, ugy vitték a' dolgot, hogy ez az indult Társaság legyen semmivé, 's a' dolog mennyen a' Vadász Társaság kezére. Az a' Társaság mais megvan, Praesesse Groff Lupus Bethlen és If. Bánffy Farkas; de alattomban Fekete Ferencz Ur a' Directora, 's Pátronussa Tűri Ur 's Társai. De az a' dolog csak hamar szemet szurván, hogy meg maradhasson, az utozások fordítására adták magokat, és azon dolgoznak. A' nyelv mivelő Társaság azomban a' formáért mind folyt a' mult esztendőbe Sz János napig. A' pénzt bé szedtük

24 TRÓCSÁNYI Zsolt, „Az erdélyi jakobinusság kérdéséhez”, *Történelmi Szemle* 8 (1965): 1–6.

25 *Egy Anonymusnak ígen tsudálatos Projectuma*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Aranka György-gyűjtemény, 16. csomó.; *Az Anonymus Munkájára tett Jegyzések*, Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Aranka György-gyűjtemény, 62. csomó, ill. Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár, Ms 1136.

mintegy 200 fl. és semmit se csináltunk, ex conducto úgy vezérelvén némelylyek a' dolgot. Ezt én látván meg busultam, és el oszolván Sz. János Nap után a' K. Tábla az itt lévő Tudos Társakból fel vevén hatot hetet, meg próbáltam egy kicsiny Munkás Proba Társaságot. Kezdettem 15dik July és folytattam Augustusig, mikor el mentem. Láttam hogy a' dolog reménségem felett jól megyen; és azért fordultam Magyar Országrais, hogy az oda való jó Elméknek Barátságát meg nyervén, a' Munkás Társokat szaporítsam. Ebbenis szerentsés voltam; leg alább jó reménségben vagyok. Ha olyan Darabokat adhatunk ki, mellyekkel becsületet érdemlünk: reménségem vagyon hogy a' Joltévökben nem leszen fogyatkozásunk: az azért az első gondom. A' czélt és Tárgyokat a' Jelentő Levélből Exld meg láttya: a' munkát pedig nem kész tudos munkák, vagy szokott Gyűjtemények lesznek; hanem mind a' Nyelvben, mind a' Haza esméretében, mint a' Tudományokban, készültek azok számára kik azokat ki fogják vagy akarják dolgozni. Es a' Társaság magais az Országos Társaságra való készület, csek egy proba Társaság, melly mindazáltal egész erőt, és segittségét is oltalmat kíván. Mellyet Exld kegyességétől várok, és érette igen alázatosan esedezem.²⁶

A konfliktus minden bizonnyal Túri László, Fekete Ferenc és Aranka között alakulhatott ki, hiszen amíg 1794 júniusáig az első kettő nyolc gyűlésen is bizonyíthatóan részt vett, ráadásul Fekete Ferenc titkári funkciót is kap, 1795 után egyetlen gyűlésben sem jelennek meg. Fekete 1777-től tagja volt a bécsi *Zum heiligen Joseph* nevű szabadkőműves-páholyoknak és már 1782-ben kérte Bánffy Györgytől egy kolozsvári szabadkőműves-páholy megalapításának engedélyét. Bánffy támogatja Fekete elképzeléseit, a szakirodalom szerint a kolozsvári páholy létre is jön, de csupán az 1785-ös összeolvadásig működik.²⁷ Fekete Ferenc személyét és munkásságát tehát az eddigieknél komolyabban figyelembe kell venni, amikor az erdélyi társaságok és a szabadkőművesség viszonyát tárgyaljuk. Az ő személye folytonosságot jelent a szabadkőműves eszmék továbbvitelében, ugyanakkor jelzi a személyközi viszonyok fontosságát is. Aranka saját társaságát meg akarja menteni a titkos összeesküvés vádjától, ezért határolódik el mind Feketétől, mind pedig Túritól – és részben Bánffy Györgytől is, aki viszont magára vállalja az erdélyi szervezkedő nemesség védelmét. Aranka ekkor teljes mértékben Teleki Sámuel vonzáskörébe irányítja a társaságot, a tagok tudományos tevékenységét az ő oltalmába ajánlja.²⁸ Úgy tűnik, döntése inkább pozitív, mint negatív hatásokkal volt a társaság működésére. Az 1795–1797-es időszak a fellendülést jelzi, megjelenik a társa-

²⁶ Aranka György gr. Teleki Sámuelnek, Marosvásárhely, 1795. 04. 14. Magyar Nemzeti Levéltár Teleki Sámuel osztály, 31, 11–12.

²⁷ Thomas ŞINDILARIU, *Freimaurer in Siebenbürgen 1749–1790*, Veröffentlichungen von Studium Transylvanicum (Kronstadt: Aldus Verlag, 2011), 107–108.

²⁸ Ugyancsak tőle reméli saját sorsának jobbra fordulását is, állandó jellegű állást szeretne a Királyi Táblán, hogy anyagilag is lehetővé váljon a sok levelezést és szövegmásoltatást kívánó tevékenysége. Többször emlegetett óhaja nemsokára meg is valósul. Lásd pl. Aranka György Teleki Sámuelnek, Marosvásárhely, 1795. 08. 01. Magyar Nemzeti Levéltár, MOL, Teleki Sámuel, 32, 13–14.

ság első kötete, a gyűléseken egyre inkább tudományos kérdésekkel foglalkoznak, gyarapodik a gyűjtemény, aminek következtében egyre több levelező tag veszi fel velük a kapcsolatot.

Egyre sürgetőbbé válik a Magyarország irányába való terjeszkedés is, és az aktív társasági munkába új személyek is bekapcsolódnak, olykor az irányítást is át akarják venni Arankától, legalábbis ilyesfajta konfliktus látszik körvonalazódni Teleki Domokos és Aranka György között. Ifj. Teleki Domokossal, a kancellár fiával a rendelkezésünkre álló levéladatok szerint Aranka 1795-ben veszi fel a kapcsolatot és ő bízta meg különböző kisebb feladatokkal.²⁹ Az ifjú gróf először az 1796. október 13-án tartott gyűlésen vesz részt személyesen, és már itt fontos küldetéssel látják el: a novemberi pozsonyi országgyűlésen a Nyelvművelő Társaság képviselőjében szerezzon újabb tagokat a tudományokban elért érdemeik alapján, rendre, vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül.³⁰ Jancsó Elemér közli Teleki Domokos következő év márciusi jelentését erről a megbízatásáról, melyből az derül ki, hogy saját – senkivel nem egyeztetett – döntése értelmében Schedius Lajost felkérte magyarországi fő levelezőnek úgy, hogy rendelkezésére bocsátotta a taglistát, és a tagok besorolásában olyan új rendszert dolgozott ki, amely megkülönbözteti a tényleges tudományos munkát végző tagokat a csupán anyagi hozzájárulást biztosítóktól.³¹ 1797 januárjában Teleki Domokos írásbeli megbízást küldött Schediusnak, melyben egyrészt elküldte a Teleki Mihály aláírásával ellátott jegyzőkönyvet, másrészt feladatait is kijelölte:

azon Társaságnak Magyar Országban Fő Correnspondense, és mint egy Secretariussa légyen. Ezen fel vállalandó hivatalja az Urnak főképpen abban fog állani, hogy a Magyar Ország Membrumokkal Correspondeálván, a tőlők magához küldetendő minden Munkákat akár Manuscriptumban, akár Nyomatásban; nemkülömben a bé küldetendő természeti Productumokat, Mesterségi darabokat Pénzeket kezéhez vegye s azokról Protocollumot tartván, azután bizonyos alkalmatosság által Marus Vásárhelyre a Társaság Fő Secretariussához bé küldesse.³²

1797 júniusában újabb jelentést nyújt be,³³ melyben részben a tagok rendszerezésének bevezetését sürgeti, másrészt viszont a teljes társaság struktúrájának megváltoztatását szorgalmazza nem csupán a társaság, hanem a gubernátor előtt is. Az átszervezés következtében szétválasztaná a munkás társaság ügyeit a teljes társaság ügyvitelétől és pénzügyeitől, ennek intézésére egy kisebb csoportosulást választván, amelynek titkára különbözne a tudományos ügyek intézésére kinevezett titkártól, és amely pozíció betöl-

²⁹ A levelezés az alábbi helyen olvasható: Csűry Bálint, „Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levél”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 45 (1935): 34–58.

³⁰ Lásd a gyűlés jegyzőkönyvét, JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*, 215.

³¹ „Ifj. Gr. Teleki Domokos jelentése”, in JANCsó Elemér, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*, 223–225.

³² *Uo.*, 153.

³³ *Uo.*, 229–230.

tésére minden bizonnyal önmagát látta a megfelelő személynek. 1797 júliusában a következőket írja Bánffy György gubernátornak:

Még azt akarom alázatosan jelteni Excellentziádnak: hogy az a' kérdés v: nehézség jövőn elő itt közöttünk 's hogy ha Excellenciád a' Társaság kis Tanátságát ki nevezni méltoztatik, ki lenne az a' ki a Secretáriusi Hivatalt vállalná? (minthogy az a' leg utolsó v. leg ifjabb membrumott illetné) én declaráltam, hogy ha különben Excád engemet azon dirigens membrumok közzé nevezni méltoztatik, az említett terhet magamra fel vállalom.³⁴

Aranka Györgynek méltán lehetett tehát az az érzése, hogy a Társaság vezetése kicsúszik a kezei közül, ezért hamarosan közbelépett. Ekkoriban írott leveleiből az olvasható ki, hogy meg akarja erősíteni titkári pozícióit, és Schediust figyelmezteti arra, hogy a titkári funkció az övé, ennek következtében csak neki van joga bármilyen feladattal is ellátni a magyarországi levelezőt. Ezzel félreállította Teleki Domokost, megakadályozta, hogy a társaság nevében történő tevékenység kikerüljön az ő állandó ellenőrzése alól, és metaforikusan megosztotta a titkári szerepet abban a levélben, melyben Schediust felkészítette altitkári tennivalóira:

Úgy vélem észre hogy a Tekintetes Úrral az a Protocollum melyet általadtunk volt Gr. Telekinek, még nem is in extractu, hanem tsak egy részibe közöltetett: leg elébbis ide Zárom annak ki hagyott részit... Ezen Levelemnek Mássát is, tsak annyiban közlem a Társasággal, a mennyiben a Tekintetes Ur meg erőssítettisit illeti a Titoknaki Hivatalban. Ezekből úgy vélem fogja a Tekintetes Ur betses Levelére az én Válaszamat érteni. Pontonkint szoktam én is válaszolni, de most a Titoknoksági Lelket akartam a Tekintetes Úrba által önteni.³⁵

Ugyancsak ebben a levélben olvashatjuk Aranka saját interpretációját Teleki Domokos közbeavatkozásáról, a gubernátorral, a főúri csoporttal és magával Schediussal folytatott magánakciójáról és a társaság jövőjéről:

Hirét hallván hogy érkezik Groff Teleki Domokos Ur tartoztatám Levelemet. Elis jöve, de ittis várám 's nem beszélheténk, nem egyezheténk. Egyszer röviden találkozáván azt kéré hogy a' Relatioját eresszem a' Társaság eleibe. De ő maga nem a' Társaságnak vagy nekem, hanem a' Méltóságos Gubernátor Ur Excellentiájának adván bé egyenesen; 's Excellentiája tisztán ugy adván nekem által hogy jól nézzem meg, 's ha ugy itilem ne eresszem a' Társaság elei-

³⁴ Teleki Domokos levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1797. július 17., Jancsó Elemér másolatában az OSZK Kézirattárában.

³⁵ Aranka György Schedius Lajosnak, Marosvásárhely, 1797. 05. 06. (?) ENYEDI Sándor, „Schedius Lajos és az Erdélyi Magyar Nyelv-mívelő Társaság”, *Magyar Könyvszemle* 105 (1989): 146–165., 154–155.

be; énis meg olvasván, ő Excellentiáját tudositám hogy nem közölhetem a Társasággal, sok kedvetlen dolgokra nézve. Ezt meg mondván ő Nagyságának haragvék, meg fenyegeté a Társaságot, hogy semmi nem lessz belőle. De én azzal nem gondolék semmitis. Elsőben azért, mert a mit magának nem akarok mondani, az ő Nagysága becsületit félttem. Másodszor azért mert ha az Isten akarja a Társaság fenn áll ezutánis; eddigis voltak körmösebb ellen-ségeiis. Főképpen pedig, reménlem hogy lassan lassan meg egyezünk nem sokára.³⁶

Schedius és Aranka kapcsolata viszont a későbbiekben sem lesz zökkenőmentes, a megegyezés várat magára. Aranka soha nem elégedett a pesti titkár munkájával. Schedius kudarcát monográfiájának írója, Balogh Piroska azzal magyarázza, hogy Schedius pontosan az EMNYT-tól kapott könyvterjesztési feladatok során jön rá arra, hogy még Magyarországon sincs olyan kiépített kapcsolatháló, amely a könyvterjesztési feladatokat megfelelőképpen elláthatná.³⁷ A magyarországi fiók kiépítése kezdetektől fogva kudarcosnak tűnik, Aranka nem tudja átlátni, hogy mi történik a viszonylag távoli vidékeken, hogy a szóbeli információk miért írják felül a levelekben elküldötteket, illetve, hogy ki milyen szerepet tölt be, vagy szeretne betölteni. 1797-ben a következőket írja Prónay Sándornak, aki még a társaságok megalapítása előtti kapcsolata, nem csupán levelezőtársa, hanem bizalmasa is:

A Társaság Leveléből veszi Nsgod észre: hogy a Társaság dolgai Pesten nem folynak rosszul; mert nem follynak, nem tudom honnét vette Schedius Ur 's mit tészem, midőn a Társaságnak küldött Tudositásában Nsgodat Director-nak írja, de kapok az alkalmatosságon a Társasággal együtt örömet és nagy örömmel részessévé tészem Nsgodat azoknak a Nemes Gondoknak, mellyeket a Hazáért hordozni betsület is, gyönyörűség is. Könyörgök Nsgodnak méltotassék Schedius Urral 's az ott lévő több jó szívű Urakkal egyet értvén nekem Vezérem és Tanátsadom 's a Társaság dolgainak bölts Igazgatoja lenni; engemet a miben illenek mindenben tudositván az egyet értésért.³⁸

Aránakának minden bizonnyal nem az volt ellenére, hogy a társaságot kibővítsék. A magyarországi fiókszervezeten kívül 1797-es székelyföldi útja során ott is főlevelezőket szervez be³⁹, valamint Bethlen Imre 1797-es leveléből azt olvashatjuk ki, hogy próbálta a külföldi peregrinációban lévő diákokat és kísérőiket is egy olyan alszervezetbe tömöríteni, amely alárendelődik az EMNYT-nak, és az elért eredményeket elküldi az anya-

³⁶ *Uo.*

³⁷ Lásd BALOGH Piroska, *Ars scientiae. Közéletek Schedius Lajos tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Csokonai Könyvtár Bibliotheca Studiorum Litterarium 38 (Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2007), 180–181.

³⁸ Aranka György Prónay Sándornak, Marosvásárhely, 1797. 09. 04. Jancsó Elemér másolatában az OSZK Kézirattárában.

³⁹ JANCÓSÓ Elemér, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*, 248.

szervezetté váló intézménynek. Ez azért is nagyon fontos lett volna, mert fájóan hiányoznak a külföldi kapcsolatok, amelyek egy tudós társaság működéséhez elengedhetetlenek. Bethlen Imre viszont csak részleges sikerről tud beszámolni, az erdélyiek nem lelkesednek túlzottan Aranka ötletéért:

Vettem az Mlgos Urnak nékem accludált és az egész Magyaráságnak irott érdemes Levelét, – nem mulattam el az Atyafiakkal közölni. – Sajnálom hogy egész válasszal nem udvarolhatok, – irok ugyan – de tsak magam képeembe, és írjon a' kinek tetszeni fog esmét ilyen után. Azt tartom érttettem az M. Urnak egész Levelének értelmét, és hiheti hogy ha töllem függett volna az lehetségig mindent réalísáltam volna; Azoknak neveket a' kik az munkába részt akarnak venni ide irom. Dr. Gyarmathi, Lengyel Josef (ez Magyar országi), Körmötzi János, Antal János, Fogarasi Sámuel és Bethlen Imre. – Láthatya az M. Ur hogy e szerint mely kevés számu az a' mely magát az tzelra ajállya; – Igy nem pediglen az mi Institutumunk, hogy ezek közül mindegyik bizonyos fachba fog dolgozni; – áll pediglen az munka, recensiokbol, extractusokbol, anzeigekből, és a' kinek tetszik elme Darabokbol is. Sokat az M. Ur ezenn Institutumtól nem várhat, reméllem 2 holnapok mulva valamit fogunk leküldeni.⁴⁰

Annak ellenére, hogy történnek kísérletek Aranka részéről is a társaság megújítására, a Nyelvmívelő Társaság szerkezetének megváltoztatása elkerülhetetlennek tűnik. Nem Teleki Domokos viszi ugyan véghez, őt ugyanis egyre inkább kiszorítják a belső ügyekből. Ma már nehezen tudnánk eldönteni, hogy ebben a félreállításban mennyire játszott szerepet Aranka esetében pozíciójának féltése, valamint Teleki Sámuel határozott kérése, miszerint beteges természetű fiát mentsék fel a tennivalók alól. 1798 márciusában Teleki aggódó levelet indít Arankához, amely aggodalom – mint Domokos fiának ugyanazon év szeptemberében bekövetkezett halála mutatja – nem volt alaptalan.⁴¹ A társaság élére mégis egy főúri csoportosulás kerül, amely nem nyeri el maradéktalanul Aranka tetszését, így 1798 áprilisában lemondott a társaság titkári funkciójáról, legalábbis ezt az elhatározását jelentette be 1798. április 18-án kelt, Bánffy Györgyhöz írott levelében.⁴² A levelezőpartnerek azonban erről mit sem tudtak, eddig nem került elő olyan levél, amelyben ezt a szándékát Aranka bárki mással közölte volna, sőt Kova-

40 Bethlen Imre Aranka Györgyhöz, Göttinga, 1797. 01. 15. ENYEDI Sándor, „Bethlen Imre levelei Aranka Györgyhöz”, *Magyar Könyvszemle* 110 (1994): 213–214.

41 Teleki Sámuel levele Aranka Györgyhöz, Bécs, 1798. március 12., CsűRY Bálint, *Aranka Györgyhöz írt ismeretlen levelek, i. m.*, 48. „Domokos fiam már le-ment Erdélyben, és tudom hogy hogy (így!) neki nagy tüze és buzgosága vagon a Tudos Tarsasag munkálkodásának gyarapítására; de physicuma és temperamentuma nem ahoz valo lévén, minthogy a sok ülés, olvasás, írást, és intensio egészségének nagy ártalmára vagon, valamint személyesen, ugy mostanis, hozzám és Házamhoz való jó-szivűségére Kérem az Urat, hogy arra neki alkalmatosságot ne engedjen. Ha lassan siet messzeb jút, ha kevesebbre igyekezik többre érkezik.”

42 „Az az kisedd Nyelv Mivelő társaság, mely olly sokáig a semmiséggel küszködött, már maga virágzása, ereje és nevedése azt kívánván, az én dajkálodo kezeim közül valo ki szabadulásának Oráit 1798bann az Ex[cellenciá]d Uri Neve Napjának elé fordulásától fogva fogja számlálni”. Aranka

chich Márton Györgynek írott 1798. június 26-án kelt levelében „mint Titoknak a' Társaság Nevében” írta levelét⁴³, Fekete János pedig az 1800-as évek elején már barátként levelezett vele, ám titkárként tőle kért információkat a társaságról.⁴⁴ A titkári funkció betöltését bizonyítja a Fekete Jánossal történt kapcsolatfelvétel krónikája is.

A levél lappangása miatt nem tudjuk pontosan, hogy ki vette fel Feketével a kapcsolatot, minden valószínűség szerint egy szignálatlan Jelentő levelet küldtek el neki.⁴⁵ Fekete ezért két levelet is újtára bocsátott, az egyik az EMNYT-nak, a másik Teleki Domokosnak szólt, melyhez szintén hozzákapcsolt egy kollektív címzettnek szóló levelet.⁴⁶ Igen tanulságos Aranka első, némileg indulatos hangvételűnek tűnő levele, melyben kötelességének érzi felvilágosítani levelezőpartnerét, hogy a társaság nevében vele, nem pedig egy ismeretlen csoporttal vagy esetleg Teleki Domokossal kell leveleznie:

Kételen vagyok Nsádat elsöbennis azért terhelni ezenn levellemel; hogy sajnálva látom: hogy a' Társaság minap Nsádhoz eresztett tisztelő Levele, nem vitte volt meg magával annak Nevét a' ki azt a' Társaság Nevébenn azt Nsádhoz eresztette; és a' ki Nsádnak igen hiv alázatos Tisztelője. Mostani Levelénn a' Társaságnak meg fogja Nsád azt a' Nevet látni és esmérni: az akkori hibárol pedig meltoztassék meg engedni.⁴⁷

Amikor tehát „lemond” a tisztségéről, a hivatalos levelezést nem folytatja, de magánlevelekben továbbra is titkárként kezeli magát.⁴⁸ Halmágyi István és Székely Mihály titkársága idején a társaság az ismeretlenségbe süllyedt, a két titkár sem tudta vállalni és érdemben folytatni a levelezést. Így a kapcsolatok megszakadtak, a Marosvásárhelyen kívüli tagok tanácstalanokká váltak a társaság dolgait illetően. A hálózat haldoklását éppen utódja, Halmágyi jelenti 1801 júliusában Bánffy Györgynek, hogy az altitkárok megléte mellett:

György levele Bánffy Györgyhöz, Marosvásárhely, 1798. április 18., ENYEDI Sándor, „Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéhez II.,” *Magyar Könyvszemle* 105 (1989): 87–94, 90.

43 Aranka György Kovachich Márton Györgynek, Marosvásárhely, 1798. 06. 26. OSZK, Kéziratár, QuartLat43/14, 150.

44 ENYEDI Sándor, „Aranka György és galánthai Fekete János levelezése 1800-ban,” *Magyar Könyvszemle* 111 (1995): 374–415.

45 Fekete és az EMNYT kapcsolatához lásd ENYEDI Sándor, „Galánthai Gróf Fekete János és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság,” *Irodalomtörténet* 67 (1985): 939–955.

46 Fekete János az EMNYT-hez, dátum nélkül, *uo.*, 942–946., Fekete János levele Teleki ifjabb Domokoshoz, 1798. április 15., *uo.*, 946–948., Fekete János levele az EMNYT-hoz, 1798 április, *uo.*, 948–950.

47 Aranka György gr. Fekete Jánosnak, Marosvásárhely, 1798. 05. 24., kéziratban, OSZK Levelestár.

48 Dessewffy Józsefnek 1798 végén írott leveléből is az derül ki, hogy nem kapott egyértelmű felhatalmazást a titkári szerepkörből: „A' Nsád meg jegyzései az én minapi éretlen gondolatotskámra igen helyesek. Még nem vagyok készen mostis a' Gondolatommal. Eddig el vették időmet a' Nyelv Mívelő Társaság dolgai; mellyekről jollehet még 26dik Jun. le mondottam a' Rendes Praeses a' Gubernátor Ur Exlja előtt, de eddig nem küldvén válasszát egészen menté nem lehettem tölle; jollehet akkor egy helybeli vagy Vice Praesest nevezünk Mlgs Gr. Teleki Mihály Ur személyében és egy V. Titokkot, Philos. Professor Csernátoni Samuel Urba.” Aranka Dessewffynak, Marosvásárhely, 1798. 12. 14.

mivel előre látta Társaságunk, hogy a Fő Titoknoki hivatalnak ily hirtelen való változásával óhajtott célunkra nehezebben juthatunk, jónak tanáltuk nevezett Aranka György Atyánkfiát Tanácsosi Rangjával a Fő Titoknoki hivatalban is meg marasztani, kiis kívánságunkra maga szolgálattját továbbra is ajálván, valamint a fundust, írásokat s könyveket másnak által adni szükség-telen volt, úgy az által adásrolis semmi munka sem készítetett.⁴⁹

A szóhasználatból látható, hogy 1801-ben nem újraválasztani, hanem megmarasztani kívánják Arankát korábbi funkciójában, ezért feltételezhetjük azt, hogy a lemondás ellenére soha nem tekintette magát másnak, mint az EMNYT titkárának. Olyan szerepkört jelölt ki maga számára, amely alapján ő tekintendő a tudásközvetítés autentikus erdélyi szereplőjének. A levelek szövegi elemzéséből kiderülhetnek ennek az identitás-építésnek a különböző fázisai: kódok, szimbólumok, tematikák variálásával jól modellezhető társadalmi és interperszonális viszonyrendszereket alakít ki. Ezáltal különböző társadalmi aktusok részévé válik, amelyeknek dinamikáját elsősorban a hálózatépítés, valamint a szereplők hálózaton belüli pozíciójának kijelölése jelenti: önmagán kívül más csomópontokat is meghatároz, olyan embereket helyezve oda, akiknek feladata a további lehetséges szereplők bevonása egyrészt a társaság munkájába, másrészt viszont Aranka György levelezői körébe. A társaság működésének válságai legtöbb esetben Aranka személyes konfliktusaiból származnak, ezért az intézmény léte és működése nagyrészt az ő személyétől függ. Ezért Thimár Attila definíciója, mely szerint „intézménynek tekinthető mindaz, ami a benne foglalt bármely, sőt akár az összes tag, illetve egység megváltozása esetén is folytatni tudja a felderíthető szabályok szerinti működését, azaz folytatni tudja a társadalommal folyó kommunikációban önmaga számára kijelölt funkcióját és az ehhez a funkcióhoz rendelt reprezentációt”⁵⁰ csak részben vonatkozatható az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaságra. Mind a levelezésből, mind pedig a társaság jegyzőkönyveinek tanulmányozásából az látszik, hogy a szervezési kérdéseken túl a tudományos témafelvetések, az egyes témakörök kidolgozása és a gyűléseken való megbeszélése sok esetben Aranka személyes érdeklődésétől függ, nagyobb hangsúlyt kapnak azok a témák, amelyek a későbbiekben az Aranka-életmű részei lesznek. Ez természetesen nem csökkenti az EMNYT érdemeit és a magyar tudományosságban betöltött szerepét, legfennebb csak azt az elképzelésünket erősítheti, hogy Aranka György személye és tevékenysége nélkül nem jöhetett volna létre és nem működhetett volna éveken keresztül ez a tudós szerveződés. A történeti hálózatkutatásban⁵¹ továbbra is nagy szerepet játszanak az intézmények, az intézmények által létrehozott levelezéshá-

49 Halmágyi István levele Bánffy György gubernátorhoz, Marosvásárhely, 1801. 07. 03. Közli: ENYEDI Sándor, „Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság történetéből (1798–1801)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 109 (1993): 679–693, 692–693.

50 THIMÁR Attila, „»A társaság állapotja«: Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 105 (2001): 90–106, 91.

51 *Handbuch Netzwerkforschung*, Christian STEGBAUER, Roger HÄUSSLING (szerk.), (Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010).

lózatok és azok értelmezése. Azt kell viszont látnunk, hogy amellet, hogy az újabb kutatások arra tesznek kísérletet, hogy az európai respublika litteráriát olyan hálózatként tekintsék,⁵² amely egymást átszövő levelezéshálózatokból áll össze, továbbra is jelentős szerepet kell tulajdonítanunk az úgynevezett egocentrikus hálózatoknak, amelyek egy-egy meghatározó személyiség köré csoportosulnak. Elképzelhető, hogy a személy lecserélődik bizonyos esetekben, de az intézmények egy eléggé jelentős csoportja továbbra is működőképes marad, ha fenntartja a korábban már létrehozott hálózatot. Ezért nem véletlen, hogy Aranka György az EMNYT-nek írott testamentumában⁵³ az igen érzékeny, ezért óvatos bánásmódot igénylő tudósok fölé helyezi a társaság levelező társait:

A levelező társoknak a Társaság igen sok hasznát (veheti), ha élni tud vélek. Ezek mintegy szeme, füle, keze, lába a Társaságnak, azért ezekkel igen szép módon kell bánni, hogy önként és szeretetből csináljanak mindent, sőt a szegényeket, hogy a postaköltség terhekre ne legyen, segíteni...⁵⁴

Visszatérve a dolgozat elején felvetett problémára: a 18. század végi, 19. század eleji Marosvásárhely talán nem állt még készen arra, hogy tudós társaságot működtessen kizárólag helyi tagokból. A tudományos intézmény egyik legfontosabb hozadéka Aranka György tudós levelezése, mely – egyetértve Jancsó Elemér megállapításaival⁵⁵ – kapocs volt az írók és tudósok között, kitöltötte azt az űrt, amelyet a soha el nem induló tudományos folyóirat hagyott hátra, formálta a közvéleményt, és befolyásolta a 18–19. század fordulója tudósainak viszonyulását Erdélyhez. A tényleges gyűlések mellett a levelezés bizonyult a legalkalmasabb eszköznek egy virtuális társaság létrehozásához.

52 Lothar KREMPEL et al., „Die »Europäische Gelehrtenrepublik« des 18. Jahrhunderts: eine netzwerkanalytische Rekonstruktion des Netzes wissenschaftlicher Korrespondenznetzwerke“, in *Die Natur der Gesellschaft: Verhandlungen des 33. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Kassel*, szerk. Karl-Siegbert REHBERG (Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2008), 3371–3378.

53 ENYEDI SÁNDOR, UGRIN ARANKA (s.a.r.), *Aranka György erdélyi társaságai, i. m.*, 181–187.

54 *Uo.*, 184.

55 JANCÓSÓ ELEMÉR, *Az Erdélyi Magyar, i. m.*, 37.